

SADRŽAJ

PREDGOVOR	9
UVODNA RAZMATRANJA.....	13
Zajednica sećanja.....	15
Moć delovanja	17
Pripadnost	21
Pregled poglavlja	23
ETNONACIONALIZOVANO DRUŠTVO.....	25
Srbija od raspada Jugoslavije do danas.....	26
Etnonacionalizacija društva i kriza „identiteta“	33
„Suženje nacionalne svesti“ i etnonacionalna konfuzija	38
Svakodnevni život i identifikacije građana Srbije	43
RAZUMEVANJE ETNIČKE IDENTIFIKACIJE.....	48
Etnička kultura.....	48
Etnička identifikacija.....	51

Rezovi i simbolički resursi	53
Kreiranje etničkih značenja	55
Mesto subjekta	56
PROCES ISTRAŽIVANJA	61
Projekat: Kolektivni rad sećanja	63
Projekat: Ispričaj mi priču	74
„NAJVIŠE SMO SE OSEĆALI KAO SRBI..“	79
Konstruisanje srpske identifikacije	81
Procesi etničke identifikacije	124
Mini-zaključak	145
„NAJVIŠE SMO SE OSEĆALI KAO SRBI“ VOL. 2.	147
Biti „na svom, sa svojim“: svakodnevna iskustva i prakse	148
Detinjstvo usred krize: rez koji posreduje zajedništvo	155
Susreti (i rastanci) sa „drugima“	163
Biti bolji od „drugih“	177
Otklon od nacionalnog	181
Angažovanje za etnonacionalne i građanske ciljeve	186
Mini-zaključak	192
ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	194
LITERATURA	211
BIOGRAFIJA AUTORKE	221

PREDGOVOR

Sedele smo u jednom kafiću u ulici Kralja Petra u Beogradu, prijateljica iz gimnazije koja već godinama živi u Parizu i ja, i pričale o mom doktoratu. Bilo je to pre četiri godine. Ona je od onih ljudi koje zanima apsolutno sve o tome čime se bavite, kako to tačno izgleda, šta tačno ja *radim* kada radim doktorat i slično. Pitala me je šta je tema. „Etnički identitet“, rekla sam tek da završim konverzaciju i pređem na lakše teme. „Šta s tim?“ upitala je ona. Nervozno sam zastala, zatečena pitanjem koje nisam shvatila kao pitanje o tome kako će izgledati istraživanje, već kao pitanje o potrebi za istraživanjem takve teme. „Upravo to!“ odgovorila sam, upravo je problem što deluje da tu nema istraživačkog problema, da etnički identitet samo *jeste*, da je on odgovor na pitanje koje ne postoji.

Taj susret bio je prelomna tačka u mom procesu rada na doktoratu, jer sam na osnovu njega shvatila dve stvari. Prva je da nije problem u njenom pitanju, već u mom *načinu definisanja* teme – etnički identitet. Druga je da nije problem u

njenom nerazumevanju problema, već u istorijskoj uslovljenosti etničkog identiteta kao *teme bez problema*. Susrešćemo danas mnoge ljude koji sa ovom temom neće imati problem, koji će možda prepoznavati da problem od njega prave drugi, koji će svi redom o etničkom identitetu izgovarati slične klišeje i ratne pokliče, prizivati iste aktere, heroje i junake, imati slična osećanja, uglavnom ponosa, retko stida. Uočićemo i da mnogi od njih nemaju više od 30 godina i pitaćemo se, naročito oni koji pamte „drugo vreme“, gde su to naučili.

Jedan deo tih stereotipa držim da pripada samom diskursu „identiteta“, koji u poslednjih nekoliko decenija kontaminira studije velikih grupa i kolektivnih identifikacija, zaležujući kompleksne društveno-istorijske obrasce i prakse u skupine i entitete sa stalnim karakteristikama, kao da postoje odvojeni od istorije i od vremena. Srbi. Jedan narod, jedna svrha, jedan identitet. U svim slovima pred vama činila sam napor da se tome oduprem, da sprovedem istraživanje i napišem knjigu u kojima neće biti podrazumevanja „srpskog identiteta“, već u kojima će se tom diskursu pristupati analitički. Činila sam fukoovski napor da preoblikujem temu bez problema u *problem bez teme*.

Ova knjiga predstavlja rezultat rada na doktoratu koji sam odbranila na Odeljenju za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu (Đorđević, 2021a), i rada nakon odbrane doktorata, kako bih ga oslobodila viškova, stranputica, digresija i eksperimenata u pisanju kojima sam opteretila prvobitni tekst doktorata i njegove čitaoce. Doktorat je bio put tokom kog sam uobličavala predmet istraživanja i brusila identitet istraživačice. Sada, namera mi je da budućim čitaocima ponudim jedan novi, problemski pristup psihologiji

etniciteta i nacionalnosti u današnjoj Srbiji, koji neće biti lišen ideološkog okvira u kome nastaje, niti istorijskog i društvenog konteksta, već koji će (pre)ispitivati kako su lično iskustvo i razumevanje etničke pripadnosti pozicionirani u okviru njih, kako nastaju. S obzirom na to da je taj pristup i dinamički, da se fokusira na prakse i procese, a ne odlike i svojstva, usvojila sam i drugačiju terminologiju – etničke identifikacije.

Ovo je, dakle, knjiga o *problemu i pitanju* srpske etničke identifikacije, za generaciju koja je rođena tokom devedesetih godina, gde predstavljam istraživanje o tome gde i kako usvajaju ono „mi“ uz ono „Srbi“, o tome kako se nad njima forsira etničko označavanje, o tome kako se oni sami u njemu pronalaze. Ono je specifično u odnosu na dve stvari: prva je da istraživanje nije samo istraživanje već postojećeg, nego istraživanje sa postojećim. U njega su kao saistraživači uključeni oni koji su njime obuhvaćeni, koji su aficirani ili inficirani problemom etniciteta u Srbiji danas, koji su pripadnici generacije koja je „rođena kasnije“¹ u odnosu na ratove, koji možda nikada pre ovoga nisu ni definisali ko su i kako se osećaju kao Srbi. Druga je da sam, samim tim i zarad potpune doslednosti, u takvo istraživanje, ne samo kao istraživačica već i kao pripadnica generacije, kao forsirana Srпкиnja, kao osoba sa problemom etniciteta, kao prijateljica onih koji odlaze, uključena i ja sama.

Pre nego što čitaoce prepustim čitanju, zadovoljstvo mi je više nego dužnost da izrazim zahvalnost svima onima koji su doprineli uobličavanju ove knjige. Tu najviše mislim na

¹ Bertolt Brecht, *An die Nachgeborenen / To those born later* (1939).

svoje prijatelje i kolege sa Instituta za filozofiju i društvenu teoriju, kojima najpre zahvaljujem kao kolektivu koji uopšte postoji, okuplja se i deluje u jednom društvu suviše uskogrudom za njihove ideje. Zahvaljujem im na hrabrosti i istrajnosti da se bavimo „problematičnim“ temama, da baštinimo tradiciju postavljanja pitanja i da to radimo javno i glasno.

Posebno, uz prisećanje na svaku odlučujuću situaciju u kojoj su sudelovali, zahvaljujem Milanu, Veri, Željku, Srkiju, Igoru, Olgi, Luki, Ivanu, Jeleni i Čedi, na tome što me je svako na svoj jedinstven i ponekad vickast način podsticao da razmišljam o teorijskim, praktičnim i ličnim aspektima pisanja prve akademske knjige u životu. Naročito zahvaljujem onima od njih koji su bili dovoljno strpljivi da slušaju svaku moju nedoumicu, premišljanje i izmene u hodu koje sam činila naglas. Jeleni Vasiljević hvala na podsticaju za unapređivanje teksta i izrazito plodonosnoj saradnji. Zahvalna sam Ivanu Čoloviću i Aleksandru Pavloviću na čitanju prve verzije, komentarima, uvidima i dobronamernim prekorima koji su me naterali da prvobitni tekst sagledam čitalačkim očima. Zahvaljujem i recenzentima, Ivani Spasić, Milivoju Bešlinu i Biljani Stanković. Hvala Zorici Nedeljkov Srbinoski i Milošu Ćipraniću na savetima i pomoći kroz proceduru objavljivanja. Najzad, nikad podrazumevajuću zahvalnost osećam prema svojoj porodici, bez čijeg oslonca se nijedna, pa ni ova avantura nije uspešno završila.

Beograd
maj 2022.
Ana Đorđević